

Jens Erik Kristensen

Kapitalismens nye ånd og økonomiske hamskifte

– Boltanski og Chiapello og tesen
om den kognitive kapitalisme

Boltanski og Chiapellos må krediteres for at have rehabiliteret kapitalismekategorien og kapitalisme-kritikken i en sociologisk og postmarxistisk sammenhæng. *Le Nouvel Esprit du capitalisme* føjer sig imidlertid til andre forsøg på at forstå de aktuelle transformationer af økonomien og kapitalismen. Med deres fokus på kapitalismens nye ånd ser Boltanski og Chiapello delvist bort fra de økonomiske transformationer af kapitalismen som akkumulationsregime. Tesen er, at deres analyse derfor med held kan komplementeres med indsigterne fra et andet ambitiøst forsøg på at forstå den nye form for kapitalisme – nemlig tesaerne om den såkaldte kognitive kapitalisme.

Søgeord: Kapitalismens nye ånd, kognitiv kapitalisme, vidensøkonomi, det immaterielle, udbytning, netværk.

I forordet til den engelske oversættelse af *Le Nouvel Éspirit du capitalisme* fra 2005 gør Luc Boltanski og Ève Chiapello opmærksom på, at en af anstødsstenene til deres bog var det forhold, at termen "kapitalisme" praktisk taget helt var røget helt ud af det politiske, journalistiske og socialvidenskabelige vokabular i løbet af 1980'erne og 90'erne. "Kapitalisme" blev anset for at være en marxistisk reminiscens fra 1960'erne og 70'erne, der sammen med begreber som "udbytning", "klasse" og "klassekamp" gik af mode eller blev opgivet, da marxismen kom i krise mod slutningen af 1970'erne. Fortrængt blev hermed også det forhold, at den globaliserede markedsøkonomi, der i kølvandet på den neoliberale revolution og med murens fald i 1989 kunne hypostaseres som "historiens afslutning", stadig var og forblev en kapitalistisk økonomi.¹ Det vil i en af Boltanskis og Chiapellos ultrakorte definitioner sige "en proces, der stræber efter stadig større akkumulation af kapital målt i monetær værdi..." (Boltanski og Chiapello 2005: 371).

Det er en af Boltanskis og Chiapellos store fortjenester at have bidraget til en sociologisk rehabilitering af kategorien "kapitalisme" i en ny og postmarxistisk sammenhæng – i distance til marxistiske struktur- og ideologianalyser, men uden helt at opgive centrale indsigter fra Marx' kapitalismeanalyse, herunder forståelsen af kapitalismen som akkumulation formidlet over lønarbejde og udbytning. Med afsæt i Max Weber, Albert O. Hirschman og Louis Dumont genoptager de spørgsmålet om kapitalismens historiske dynamik, ganske vist med særligt fokus på forholdet mellem kapitalisme og kritik og dermed på "de ideologiske forandringer, der har ledsaget kapitalismens seneste transformationer" (Boltanski og Chiapello 1999: 35). Men hvad angår deres overordnede ambition om at forstå dynamikkerne bag den aktuelle form for kapitalisme, føjer Boltanskis og Chiapellos værk sig ind som et hovedværk i en række af økonomiske og sociologiske værker, der gennem de sidste ti år har forsøgt at diagnosticere karakteren af de transformationer, som kapitalismen (og ikke blot "økonomien") har gennemgået siden 1970'erne. Med gentagen reference til Karl Polanyis klassiske værk *The Great Transformation. The political and economic origins of our time* fra 1944 er man i de fleste af disse værker enige om, at vi i disse år befinder os midt i en ny stor transformation, der er sammenlignelig med det brud, der lå til grund for opkomsten af den industrielle kapitalisme for 200 år siden.

I to årtier var det tilstrækkeligt at tale om "det postindustrielle samfund" og – på det organisatoriske niveau – om den "posttayloristiske" eller "postfordistiske" produktionssmåde. Først det seneste årti er det begyndt at stå klart, at de aktuelle transformationer af økonomien og kapitalismen ikke længere lader sig indfange med disse "post"-bestemmelser. Blandt økonomer har fokus det seneste tiår således været rettet på økonomiens kvalitative forandring: på *makroniveau* i retning af en "vidensbaseret økonomi", som også er en "lærende økonomi" (OECD 1996; Foray og Lundvall 1996), og på *mikroniveau* i retning først af en "informationsøkonomi" og senere en "vidensøkonomi",

hvor information og viden betragtes som nye og selvstændige produktionsfaktorer ved siden af jord, arbejde og kapital (Drucker 1993; Stehr 1994; 2001). Trods interne forskelle røber disse og andre økonomiteoretiske forsøg på forstå de aktuelle transformationer, at *viden* i bredeste forstand, herunder viden, forskning og uddannelse, men frem for alt læring, kompetenceudvikling, kreativitet og innovation har trængt sig på som de centrale nye værdikilder, ressourcer og nøgleparametre i den globale økonomiske udvikling og konkurrence. Fælles for disse økonomiteoretiske forsøg er imidlertid, at de alle glemmer eller lader som om "vidensøkonomi", "vidensbaseret økonomi" eller "kreativ økonomi" ikke længere har noget med kapitalisme at gøre. En stor del af debatten om videnssamfundet og vidensøkonomien har således implicit været båret af Peter Druckers tese om, at vi hermed også skulle være på vej over i et "postkapitalistisk samfund" (Drucker 1993). En sådan forestilling kommer stiltiende til at forbinde "kapitalisme" med "industrialsamfundet" som en historisk tilbagelagt fase.

At der i kraft af denne samtidige fortrængning og naturalisering af kapitalismeproblematikken tales konfliktneutraliserende hen over en række nye økonomiske, politiske og sociale modsætninger og konfliktuerende tendenser er imidlertid begyndt at stå klart for stadig flere gennem de seneste ti år. I takt hermed har en række forsøg på at rehabiliterer og reaktualisere kapitalismekategorien i et samtidsdiagnostisk perspektiv set dagens lys, hvilket Boltanski og Chiapellos bog selv er et udmærket eksempel på. Den fælles antagelse i disse forsøg, som vi skal se nærmere på nogle af, er, at vi pt befinder os, ikke i en afvikling af, men i en dyb transformation, nogle mener sågar en intern *revolution*, af kapitalismen som produktionsmåde og økonomisk akkumulationsform (Moulier Boutang 2007: 23; Lazzarato 2004). En transformation, der desuden radikalt problematiserer vore forestillinger om "det økonomiske", herunder klassiske såvel som marxistiske og neoklassiske måder at tænke arbejde, arbejdsdeling, produktion, økonomisk værdi, kapital etc. på – for slet ikke at tale om ejendomsrettigheder og ejendomsforhold. Tesen er endvidere, at *produktionsmåden* trods økonomiens immaterialisering og organisationsformernes "humanisering" stadig er *kapitalistisk*. Ikke blot i Boltanskis og Chiapellos ovenfor nævnte elementære forstand, men også i Marx' forstand som et modsætnings-

fyldt forhold mellem samfundsmæssig produktion og Kooperation og privat tilegnelse formidlet over markedet og udbytningen af lønarbejdet. Har man således sagt kapitalisme, har man også – og ikke kun blandt marxister – sagt *akkumulation*, *værdiøgning* og *udbytning*. Spørgsmålet er da ikke blot, hvilke nye typer af ånd og ideologisk retfærdiggørelse, kapitalismen har fremkaldt og kan støtte sig til i dag, men også hvilke nye former for økonomi, arbejde, værdiskabelse og udbytning, der kendetegner den og hvilke nye typer af konflikter og modsætninger, den har fremavlet?

Kapitalismens formforvandlinger?

På disse spørgsmål har svarene hidtil været meget varierende og famlende. Man har talt om *soft capitalism* (Thrift 1997) og om den "informationelle kapitalisme" (Castells 1996; Hardt og Negri 2000), og udtryk som "human kapitalisme", "mental kapitalisme", "kreativ kapitalisme" og "videnskapitalisme" for blot at nævne nogle har floreret i den internationale debat.

I det følgende vil jeg i et komparativt perspektiv diskutere to markante diagnostiske bud på den aktuelle kapitalismes egenart, der begge hviler på bredt anlagte historiske og epokale analyser af dynamikken i de seneste årtiers transformationer. Det er for det første Boltanskis og Chiapellos allerede nævnte tese i *Le Nouvel Esprit du capitalisme* om, at vi siden midten af 1980'erne har været vidne til opkomsten af en ny og *tredje udgave* af "kapitalismens ånd", altså et nyt normativt *retfærdiggørelsesregime* centreret om netværkets "konnektionistiske logik" og projektorienterede arbejds- og organisationsformer. Og det er for det andet tesen om, at vi for indeværende er vidne til opkomsten af en ny og historisk set *tredje form* for kapitalisme, der i mindre grad er karakteriseret ved sin nye ånd og ideologisk-moralske retfærdiggørelser som ved det forhold, at den stræber efter at kapitalisere det immaterielle og indlemme områder, der hidtil har været betragtet som økonomieksterne såkaldte "positive eksternaliteter", i den økonomiske valoriseringsproces. Påstanden er her, at der er tale om et kvalitativt nyt *akkumulationsregime*, der har gjort fænomener som viden og erkendelse, kreativitet og innovation eller mere alment den kollektive intelligens og "hjernerne sociale Kooperation" formidlet over digitale netværk til den nye kilde til økonomisk værdi og genstand for økonomisk akkumulation og udbytning. Af samme grund lader den nye form for kapitalisme sig mest præcist bestemme som en "kognitiv kapitalisme", der har gjort sig gældende som den afgørende og fremtidssvangre *tendens* i de seneste årtiers transformationer i retning af det, økonomerne teoretisk og konfliktneutraliserende forsøger at kontrollere med begreber som "vidensøkonomi" og "vidensbaseret økonomi".

Denne tese vedrører altså den samme periode, som Boltanski og Chiapello behandler, men med fokus på ændringerne i kapitalismens *akkumulationsregime* og *økonomiske former* snarere end i dens *retfærdiggørelsesregimer* og *ideologiske former*. Tesen har sit udspring i en forskergruppe og et forskningsprogram, der i 2000

blev etableret under Matisse-laboratoriet ved Université de Paris 1.² Programmets arbejde har siden hen udmøntet sig i en lang række udgivelser. Senest er programmets teser og indsigter blevet sammenfattet og præsenteret i økonomen Yann Moulier Boutangs bog *Le Capitalisme cognitif. La nouvelle grande transformation* (Moulier Boutang 2007).

Disse to historisk-diagnostiske bud på en forståelse af dynamikken i og karakteren af kapitalismens aktuelle transformationer har således et forskelligt fokus og opererer i forskellige teoretiske perspektiver: det ene med blik for ændringer i kapitalismens ånd og (selv-)retfærdiggørelser, det andet med blik for kapitalismens nye udbytning af hjernen og den kollektive intelligens (og altså begge med blik for kapitalismens "åndeliggørelse" og nye "spiritualiteter"). Matisse-gruppen har i deres arbejde om end i begrænset omfang forholdt sig eksplicit til Boltanski og Chiapellos skrifter (Moulier Boutang 2000; 2007b; Boltanski og Chiapello 2007), hvorimod det omvendte ikke er tilfældet. Ikke desto mindre forholder begge perspektiver sig til mange af de samme fænomener og forstår sig begge med eksplicit henvisning til Polanyi som et svar på spørgsmålet om kapitalismens "store transformation" de seneste årtier. Alene af den grund er de sammenlignelige, om end de er uenige om, hvad der er dynamikken i kapitalismens aktuelle transformationer. Det er derfor nærliggende at læse deres respektive analyser og indsigter som komplementære, hvilket ikke mindst gælder deres analyser af kapitalismens nye former for udbytning.

En afgørende forskel er deres *teoretiske perspektiver* og *analytiske strategier*. Boltanski og Chiapello er sociologer med ambitionen om at udvikle en pragmatisk-sociologisk analytik med sans for de normative fordringer som intentionelle handlinger gør krav på at være inspireret og motiveret af. De ønsker imidlertid at kombinere en sådan pragmatisk-sociologisk tilgang med makrosociologiske studier af overindividuelle strukturer og tendenser, der vedrører et større antal mennesker over en længere periode, hvilket jo må siges at være tilfældet med kapitalismen. På baggrund af Boltanskis tidligere arbejde sammen med Thévenot i *De la justification* i 1991 forsøger de i *Le Nouvel Éspirit du capitalisme* at integrere disse to tilgange med særligt henblik på at "at kaste lys over den rolle kritikken spiller i kapitalismens dynamik og at konstruere en model for normativ forandring" (Boltanski og Chiapello 2005: xiii). De understreger derfor, at de ganske vist har forsøgt at belyse kapitalismens aktuelle transformationer i et historisk perspektiv, men at de ingen ambitioner har om at *forklare* de ændringer, de beskriver, eller at afdække historiske eller strukturelle lovmæssigheder i et økonomi-, historie- eller evolutionsteoretisk perspektiv (Boltanski og Chiapello 1999: 36, 579f; 2003: 70).

Dette er snarere ambitionen hos forfægtterne af tesen om den kognitive kapitalisme, der fortrinsvis er økonomer og filosoffer. I et bredt kapitalisme-historisk og økonomiteoretisk perspektiv mener de at kunne forklare de organisatoriske og normative forvandlinger, som Boltanski og Chiapello har kort-

lagt og beskrevet. Bag kapitalismens nye ånd, som den eksemplarisk viser sig i managementlitteraturen, øjner de en mere grundlæggende transformation af kapitalismen som økonomisk-teknologisk *akkumulationsform*, der beror på digitale netværk og nye former for intellektuel Kooperation. Dette giver dem til gengæld et nedtonet perspektiv på forholdet mellem kapitalisme og kritik, der som antydnet udgør det centrale omdrejningspunkt i Boltanskis og Chiapellos bog. Ikke desto mindre deler de ambitionen om at bidrage til en revitalisering af kritikken med udgangspunkt i den nye kapitalismes indre konflikter og modsigelser.

På denne baggrund vil disse to samtidige og parallelle kapitalismediagnoser i det følgende blive præsenteret og kontrasteret som delvist komplementære. Det vil ske med hovedvægt på en præsentation af tesen om den kognitive kapitalisme, da Boltanskis og Chiapellos fremstilling er behandlet mere udførligt i andre af dette nummers bidrag. Af hensyn til komparationen er det dog nødvendigt at se på nogle momenter i Boltanskis og Chiapellos fremstilling.

Kritikken og kapitalismens nye ånd

Hovedanliggendet i Boltanskis og Chiapellos *Le Nouvel Ésprit du capitalisme* er som nævnt at afdække dynamikken bag opkomsten af en ny og tredje form for *kapitalistisk ånd*, hvis konturer aftegner sig fra begyndelsen af 1990'erne. Da vægten således er lagt på kapitalismens *ideologiske* forandringer snarere end på dens *økonomiske* og *strukturelle* transformationer, kan Boltanski og Chiapello i deres analyse "nøjes" med en art minimalistisk bestemmelse af, hvad kapitalisme overhovedet er, nemlig "en fordring om ubegrænset akkumulation af kapital gennem formelt set fredelige midler" (ibid.: 37f). Dette er kapitalismens første og elementære bestemmelse, der historisk og i alliance med lønarbejde og konkurrence har forlenet den med en særlig forandringsdynamik. Det er imidlertid også netop denne elementære bestemmelse, der ifølge Boltanski og Chiapello gør kapitalismen til et grundlæggende *absurd* og *amoralisk* system, der for dagligt at kunne mobilisere, engagere og forpligte et så stort antal mennesker, som den ren faktisk gør, forudsætter at de afkrævede handlinger er udstyret med en *mening*, der overskrider det blotte profit-, løn- eller konkurrencemæssige selvopretholdelsesmotiv. At udstyre økonomisk aktivitet og arbejdslivet med en sådan højere mening var den netop rolle, Weber i sin tid tilskrev "kapitalismens ånd", altså at være en art positiv ideologi, der både tilskynder til og retfærdiggør et engagement i kapitalismen.

Kapitalismen har i alle sine historiske former haft brug for sådanne *ideologier*, der individuelt og alment kan retfærdiggøre aktørernes indsatser og engagement – og som samtidig kan neutralisere de kritikker, der har ledsaget kapitalismen siden dens fødsel. Som sådan har kapitalismens ånd undergået historiske forandringer, der ikke er uafhængige af de historiske forandringer i kapitalismens faktiske produktions- og akkumulationsformer, men på den anden side netop har øst af økonomieksterne kulturelle forestillinger og moral-

ske ressourcer, som den ikke selv har kunnet skabe (ibid.: 59f, 580ff). En af de afgørende operatører bag dannelsen og transformationen af kapitalismens ånd har været de til enhver tid givne former for kapitalismekritik, der fortløbende har tvunget kapitalister til at retfærdiggøre deres engagement. Det er frem for alt denne dynamik mellem kapitalisme og kritik, der optager Boltanski og Chiapello.

Kapitalismens ånd finder mange udtryksformer i en given periode, men belært af deres sociologiske forbilleder i genren, først og fremmest Werner Sombart og Max Weber (ibid.: 96f), antager Boltanski og Chiapello, at de ideologiske og normative forandringer, der manifesterer sig i opkomsten af en ny kapitalistisk ånd, mest eksemplarisk og eksplicit kommer til udtryk i en periodes managementlitteratur. Denne type af tekster er valgt, fordi de rummer eksplicitte præskriptive (rådgivende, vejledende og foreskrivende) og dermed normative ideer om og problematiseringer af, hvordan management bør udøves og virksomheder organiseres for at motivere og retfærdiggøre individers (ejerers, lederes eller medarbejderes) engagement i kapitalistisk virksomhed. For at synliggøre den dybtgående transformation af kapitalismens ånd gennem de seneste 30 år kontrasterer de derfor en gruppe indflydelsesrige managementtekster fra perioden 1989 til 1994 med en tilsvarende gruppe af tekster fra 1960'erne (ibid.:98).

En central tese i bogen er, at de forandringer af kapitalismens ånd, der kan spores i teksterne fra 1990'erne, skal forstås med afsæt i den antiautoritære kritik fra 1968 og frem. Det handler kort sagt om at forstå "kritikkens arbejde i den normative vandel" (Boltanski og Chiapello 2003: 57). Kapitalisme og kritik står i et indre dynamisk og symbiotisk forhold til hinanden, og det har de for alvor igen gjort siden 1968, hvor arbejderbevægelsens traditionelle *sociale kritik* af kapitalismens udbytning og ulighed for en stund fusionerede med den *kunstneriske kritik* af det kapitalistiske arbejdslivs manglende autonomi og mulighed for kreativ og autentisk livsudfoldelse. Dette bragte kapitalismen ud i en krise, en "regerbarhedskrise", der tvang den til at forandre og forny sine handlingsmotiverende ideologiske retfærdiggørelser. Mod slutningen af 1970'erne ebbede kritikken ud, samtidig med at man hos såvel arbejdsgivere som i de toneangivende managementdiskurser begyndte at integrere elementer fra især den kunstneriske kritiks krav om autonomi og mulighed for autentisk selvrealisering i en grundlæggende reorganisering af kapitalismens organisations- og ledelsesformer. Op igennem 1980'erne er man således vidne til en problematisering af industrikapitalismens hierarkiske og autoritære organisationsformer til fordel for nye typer af decentrale og fleksible netværksorganiseringer, der imødekom og strategisk indoptog den antiautoritære kritiks fordringer om øget autonomi, deltagelse og mulighed for personlig selvudvikling og autentisk og kreativ selvrealisering i arbejdslivet (ibid.: 417f). Det *fleksible netværk* dukkede op som en distinkt ny form mellem marked og hierarki, og den idealtypiske kapitalistiske virksomhed kunne

portrætteres som et selvorganiseret og projektorienteret team, der arbejder med viden og information tilskyndet af visionære ledere (snarere end managers).

I perioden 1985-95 ændrede kapitalismen således grundlæggende sine organisationsformer, sine personaleledelsesstrategier og sin arbejdssetos på en måde, der integrerede centrale del af især den kunstneriske kritik, samtidig med at den tilpassede virksomhederne til nye og skærpede konkurrencebetingelser på det globale marked (Boltanski og Chiapello 1999: 280ff). Med idealiseringen af decentrale *projektorienterede grupper* i *fleksible netværk* blev selve forestillingen om "virksomhed" omkalfatret. Evnen til at indgå i stadig nye projekter, til at forbinde sig i netværk og til fortløbende at drage omsorg for sin *employability* blev i takt hermed til indbegrebet af kapitalismens nye ånd og aktuelle form for retfærdiggørelse.

Kapitalismens åndelige og/eller økonomiske transformationer?

Så vidt i al korthed hovedanliggendet i *Le Nouvel Éprit du capitalisme*, hvis store fortjeneste også er at demonstrere kapitalismens formidable evne til at tilpasse sig ved bl.a. at indoptage store dele af den antiautoritære og antihierarkiske retorik fra 1968. Om end deres fremstilling er baseret på franske tekster, er de forhold og tiltag, den afdækker, så almene, at den også kaster lys over en lang række genkendelige udviklingstendenser i det hjemlige private såvel som offentlige arbejdsliv.

Spørgsmålet er imidlertid om disse forandringer i og af arbejdslivets organiserings- og ledelsesformer kun eller først og fremmest har med indoptagelsen af 1960'ernes kritik at gøre, som Boltanski og Chiapello lader formode? Hvilken rolle har i så fald kapitalismens lige så uomtvistelige *strukturelle* og *økonomiske transformationer* siden midten af 1970'erne spillet i denne historie? Kunne det fx tænkes, at en økonomisk-strukturel tendensanalyse af kapitalismens seneste udvikling ville kaste et andet lys over dynamikken i de legitimatoriske og organisatoriske forandringer, som Boltanski og Chiapello fremstiller? Ganske vist pointerer de fra begyndelsen af, at de eksplicit har valgt at se bort fra "eksplikative faktorer", det være sig teknologiske, makroøkonomiske eller demografiske, der kunne forklare opkomsten af kapitalismens nye ånd (Boltanski og Chiapello 1999: 36). De var, som nævnt, ikke interesserede i kapitalismens økonomiske mutationer som sådan, men i dynamikken i dens "åndelige" forandringer og kritikens rolle heri. I kraft af deres pragmatisk-sociologiske tilgang er de skeptiske over for udlægninger, der vil beskrive kapitalismens mutationer udelukkende som udslag af eksterne og upersonlige økonomiske kræfter og tendenser. Sådanne affærdiges som "historisk neodarwinisme", for hvem disse mutationer trænger sig på, som de gør for menneskearten: "det er op til os at tilpasse os eller uddø. Men menneskene er blot ikke underlagt historien, de laver den og vi vil se dem i værk med det" (ibid.: 36).

Disse forbehold skal imidlertid ikke afholde os andre fra at stille denne slags spørgsmål eller at konfrontere Boltanskis og Chiapellos sociologiske læsning af kapitalismens åndelige mutationer med andre teser og teorier om kapitalismens økonomiske og teknologiske transformationer i samme tidsrum. Måske en sådan kontrastering ligefrem kunne kaste et supplerende og forklarende lys over nogle af de forhold og fænomener, som Boltanski og Chiapello gør til emblemer på kapitalismens nye ånd, herunder den tvetydige status som netværksmetaforen og det projektorienterede arbejde har fået i denne, eller de komplicerede nye former, som udbytning antager i en netværksorganiseret eller "konneksionistisk" kapitalisme.

Boltanski og Chiapello opererer i deres fremstilling med en dynamisk model for social forandring, der indeholder en implicit kritik af aktørløse, strukturelle teorier om kapitalismen à la Bourdieu eller differentieringsteorier à la Luhmann. I kontrast hertil var det bl.a. nyere *økonomiske evolutionsteorier*, der i kombination med reaktualiseringen af indsigter og kategorier fra Marx' økonomikritik lå til grund for forskningsprogrammet og tesserne om den *kognitive kapitalisme*. Dette program må indtil videre betegnes som det mest ambitiøse økonomiteoretiske og diagnostiske bud på den nye form for kapitalisme, der aftegner sig i disse år bag den efterhånden selvfølgelige tale om, at vi er på vej over i et videnssamfund baseret på en kreativ og innovativ vidensøkonomi. Med kategorien kognitiv kapitalisme som ledetråd har Matisse-gruppen i en lang række analyser stillet skarpt på de seneste årtiers transformationer, ikke blot af lønarbejdet og arbejdsdelingen, af ejendomsforhold og ejendomsrettigheder, af organisations- og ledelsesformer eller af finansierings- og konkurrenceforhold, men af økonomien som helhed og af kapitalismen som en global social formation. Den overordnede tese, baseret på studier af de langsigtede historiske ændringer af kapitalismen, er, at vi siden 1975 og parallelt med den neoliberale globalisering har været vidne til opkomsten af en ny og tredje type af kapitalisme, der markerer et brud med den industrielle kapitalisme, der opstod i perioden mellem 1750 til 1820 og kulminerede i 1960'erne. I dette historiske perspektiv angiver betegnelsen *kognitiv kapitalisme* da, at verdensøkonomien som tendens er på vej over i en tredje og ny form for kapitalisme, der følger sig til henholdsvis den tidlige *handelskapitalisme* og til *industriekapitalismen*.

Kategorien kognitiv kapitalisme blev oprindeligt lanceret af den italienske økonom Enzo Rullani, fra hvem gruppen også har hentet afgørende inspiration til sin brug af den (jf. Paulré 2001: 14; Rullani 2000: 87ff) – en brug, der siden hen er blevet systematiseret og præciseret (Paulré 2005; Vercellone 2005; Moulier Boutang 2001; 2007). Adjektivet *kognitiv* (cognitif), der skal signalere det epokalt nye ved kapitalismen, er afledt af ordet *connaissance* i dets brede franske betydning: kundskab, kendskab, viden, information, skønsomhed, opfindsomhed, dømmekraft, fornuft, bevidsthed (Paulré 2005; Vercellone 2005). Adjektivet skal angive en grundlæggende ændring i kapitalismens akkumulationsmåde svarende til det, økonomer i dag tematiserer som overgangen til

en vidensøkonomi eller en vidensbaseret økonomi. Hvor det 16. og 17. århundredes handelskapitalisme beroede på akkumulation af handelskapital, industrikapitalismen på akkumulation af materiel kapital gennem masseproduktion af standardiserede varer, da er den drivende kraft i den kognitive kapitalisme akkumulationen af *immateriel kapital* gennem udnyttelse og udbytning af menneskers kognitive og immaterielle arbejde med information og viden. Denne tendentielle "virtualisering af økonomien" betyder ikke, at den materielle produktion forsvinder, men dels at den aftager i betydning, dels at også den reorganiseres og underordnes en ny kognitiv logik, hvor akkumulation og profitskabelse er båret af erkendelser, viden og kreativitet og af investeringer i disse *immaterielle* ressourcer som den afgørende kilde til økonomisk værdi. Først i dette perspektiv giver det mening at tale om en vidensøkonomi, der forholder sig til samfundet som et videnssamfund. Den økonomiske opsamling og udbytning af disse heterogene kognitive ressourcer er muliggjort af udbredelsen af IKT og etableringen af digitale netværk. Computere og internet er med andre ord denne nye kapitalismes emblemer, som dampmaskinen, kulminerne og jernbanen var det for den industrielle kapitalisme.

Når man foretrækker *connaissance/cognitif* frem for det mere formelle *savoir*, er det for at markere, at den nye kapitalisme ikke kun handler om anvendelsen og udnyttelsen af formaliseret videnskabelig viden og teknologi eller af andre formelle, faglærte eller kodificerede vidensformer, men om udnyttelsen og kapitaliseringen af principielt alle *levende og aktive former for erkendelse og kreativ og innovativ videnskabelse*. Heraf følger ikke blot, at traditionelle former for arbejde og arbejdsdeling skifter karakter, men at anvendelse og udnyttelse af eksisterende viden og information samt ikke mindst medarbejdernes individuelle og kollektive evner til kreativt og innovativt at generere ny viden kommer i centrum. Som ny værdikilde optræder viden i denne brede forstand således både som *ressource* og som *produktivkraft* i produktionen – og som *produkt* af den, idet produkters eller serviceydelsers *vidensindhold* nu bliver deres afgørende *værdikomponent*. Dette afføder imidlertid under vedvarende kapitalistiske produktions- og ejendomsforhold en lang række nye problemer og konflikter, først og fremmest med hensyn til ejendomsrettigheder, men også med hensyn til arbejdsdeling, ledelses- og organisationsformer – for slet ikke at tale om de hermed opståede økonomiteoretiske problemer med at bestemme og beregne sammenhænge mellem viden og værdi.

Der er kort sagt tale om en *ny great transformation*, mere præcist en *kognitiv revolution*, der i økonomisk rækkevidde og sociale og teoretiske implikationer lader sig sammenligne med den *industrielle revolution*. Denne tese henter bl.a. støtte i nyere økonomisk evolutionsteori. Først i sådant langsigtet perspektiv, hævdes det, kan man nemlig forstå dybden af og rækkevidden i de sidste 25-30 års transformationer af kapitalismen, herunder opkomsten af en række nye typer af konflikter, indre modsigelser og krisetendenser. Disse har bl.a. at gøre med den informationsteknologiske revolution, der med PC'ere, digitale

netværk og digitaliseringen af omgangen med viden har nødvendiggjort en konfliktfyldt nydefinition af ejendomsret til åndelige og immaterielle goder. Hvad dette angår, er den aktuelle situation sammenlignelig med det 17. og 18. århundredes såkaldte "enclosure-bevægelser": Hvor det dengang drejede sig om "indhegningen" og privatiseringen af fællesjorde, hvilket Marx bl.a. har beskrevet udførligt i kapitel 24 om "den oprindelige akkumulation" i *Kapitalen*, bind 1, da drejer det sig i dag om "indhegningen" og privatiseringen af det offentlige og kollektive gode viden og dennes transformation til en knap resource, hvad den af natur ikke er (Moulier Boutang 2007: 136f).

Selvom gruppen i lighed med Boltanski og Chiapello er kritisk over for klassiske og "ortodokse" former for marxistisk økonomisk analyse (heriblandt Bourdieus), så er det som antydnet også dens ambition at afprøve og opdatere anvendeligheden af centrale kategorier og indsigter fra Marx' kritik af den politiske økonomi. Selvom kapitalismen således endnu en gang har demonstreret sin kolossale evne til at revolutionere sig selv på overraskende, men langt fra umiddelbart fattelige måder, så er det for gruppen ikke givet, at alle Marx' analyser og kategorier hermed er forældede (Vercellone 2007). Med Moulier Boutangs ord bliver projektet at gentænke andre af Marx' kategorier i lyset af Silicon Valley, altså "at forsøge at forklare den interne revolution som kapitalismen er i færd med at undergå" i lyset af den informationsteknologiske revolution og den nye økonomisering og kapitalisering af viden (Moulier Boutang 2007: 23).

Den polemiske kontekst for tesen om den kognitive kapitalisme

Det understreges igen og igen i gruppens skrifter, at kategorien kognitiv kapitalisme skal forstås heuristisk som en *forskningshypotese* og som en *tendensangivelse*, hvis egnethed til at fatte de aktuelle og fremtidssvangre tendenser må stå sin prøve gennem programmets analyser (Paulré 2001: 4f; Vercellone 2005). I en vis lighed med Marx' dobbeltstrategi i hans kritik af den politiske økonomi (dogmekritik og konstitutionskritik) har gruppen grebet dette projekt an i et dobbeltperspektiv: På den ene side lytter man kritisk til, hvad toneangivende politisk-økonomiske diskurser har at sige om den igangværende transformation, herunder til de selvfølgeligheder f.eks. i form af reduktionismer og konfliktneutraliseringer, der gør sig gældende i disse. På den anden side forsøger man i et historisk og evolutionært perspektiv at udlægge de forskellige nye fænomener i de seneste årtiers økonomiske udvikling som symptomer på en mere grundlæggende og langsigtet transformation af kapitalismen, hvis tendens peger i retning af en ny kognitiv kapitalisme (Paulré 2001: 4f). Der kan derfor rettes empiriske indvendinger mod tesen om den kognitive kapitalisme, da den som tendensanalyse netop må distancere sig fra empirismen. For at dechiffrere emergensen af den kognitive kapitalisme kan man ikke nøjes med en addition af stiliserede kendsgerninger. Det er derimod nødvendigt "at frem-

sætte en hypotese om den tendens, der er i gang, og at privilegere denne tendens, men ved at strække den til det yderste og undlade at forcere dens karakteristika“ (Moulier Boutang 2007: 90). Det handler med andre ord om at synliggøre den kognitive kapitalisme som den grundlæggende *historisk-evolutionære tendens* i den aktuelle transformation på tværs af dens mangfoldige teoretiske og praktiske manifestationer og symptomer.

Til grund for etableringen af forskningsprogrammet i 2000 lå registreringer af en række nye træk og tiltag i den samtidige økonomiske udvikling, der ikke længere passede ind i de eksisterende økonomiteoretiske forklaringer og paradigmer – også de kritiske og marxistiske af slagsen (Moulier Boutang 2005; 2007: 59ff). I det mindste tre forhold stod klart ved programmets begyndelse. For det *første*, at den industrielle kapitalismes produktions-, arbejdsdelings- og organisationsformer, som de sammenfattedes i *taylorismen* og *fordismen*, havde været under afvikling og omkalfatring siden begyndelsen eller midten af 1980'erne – som beskrevet og dokumenteret i detaljer af Boltanski og Chiapello, Lazzarato (1996) og mange andre. For det *andet*, at den informations- og kommunikationsteknologiske revolution og udbredelsen af digitale netværk grundlæggende havde ændret ikke blot arbejdets og arbejdsdelingens former, men også produktionen, cirkulationen, anvendelsen, tilegnelsen og udnyttelsen af viden og information – med store ejendomsretslige problemer til følge. For det *tredje*, at fænomener som information, viden, læring, kreativitet og kognitive processer generelt i al deres flertydighed havde trængt sig på som nye økonomiske, men *immaterielle* nøglefænomener og -temaer, som ”genstande“ for akkumulation og investeringer og som højt prioriterede politiske indsatsområder i nationale og transnationale organisationer (OECD, WTO, EU etc.). På særdeles flertydig vis havde disse fænomener tiltaget sig en nøglerolle i den aktuelle globale økonomi, men i takt hermed også udstillet den etablerede økonomiske tænkings utilstrækkelighed mht. at forstå disse fænomener i sammenhæng. Spørgsmålet var derfor, om der kunne etableres et teoretisk og politisk-økonomisk helhedsperspektiv, der kunne redegøre for sammenhængen mellem og fatte tendensen i disse fænomener?

Dette teoretiske perspektiv var som allerede antydtes tesen om den kognitive kapitalisme, der tog sit afsæt i en art dogmekritik af 1990'ernes dominerende økonomiteoretiske forklaringer på de nye fænomener (Paulré 2001; Vercellone 2005; Moulier Boutang 2001; 2007). Det gælder

a) tesaerne eller ”myten“ om *New Economy*, der beroede på antagelsen om, at en bestemt teknologisk revolution, nemlig den ”informationelle revolution“, i sig selv eller i ledtog med globaliseringen af handel og udveksling skulle have været i stand til at omvælte industrikapitalismens funktionsmåde og bane vejen for en ny type økonomi. Her er der ifølge gruppen tale om en fejlagtig blanding af *teknologisk determinisme* og *utopisme*, der beror på at man reducerer den økonomiske betydning af ”information“ til investeringer i IKT eller til et gode, der kan (be-)handles som en hvilken som helst anden vare. Fejlen grun-

der i en manglende distinktion mellem *information* og *viden*, der til gengæld er afgørende for forståelsen af det nye og særegne ved en kognitiv kapitalisme, der netop ikke er båret af informationer som sådan, men af kognitive processer som kreativitet og innovation gennem læring samt kollektive og kooperative former for intelligens (Vercellone 2005: 8). Fremvæksten af denne type af intellektualitet har ikke blot spillet en nøglerolle som mulighedsbetingelse for den hastige udbredelse af IKT, men også for væksten i og generaliseringen af det immaterielle arbejde og dermed for opgøret med den form for hierarkisk arbejdsdeling, organisation og ledelse, der ifølge Boltanski og Chiapello lå til grund for opkomsten af kapitalismens nye ånd (ibid.: 18).

b) det neoklassiske koncept om "vidensøkonomien" (Drucker 1993), der reduktivt indskrænker videns økonomiske betydning til at gælde de eksplicite, planlagte og organiserede former for produktion af viden (Vercellone 2005). I systematisk abstraktion fra de sociale, politiske og organisatoriske forhold og konflikters historie ender man her med at neutralisere og ophøje viden til en selvstændig og uafhængig *produktionsfaktor* ved siden af jord, arbejde og kapital. Man overser, at viden ikke er givet som en isoleret faktor, men selv først skal produceres – og at produktionsmidlerne hertil sidder mellem ørerne på medarbejderne, hvilket ikke blot radikalt vil transformere forestillingen om arbejdskraft og lønarbejde, men samtidig forudsætter nye former for interaktion, Kooperation og organisation, som man finder i de netværksbaserede og projektorienterede former, der er beskrevet hos Boltanski og Chiapello.

c) samt endelig OECD-økonomernes politisk mere udbredte og populære tese om, at vi er på vej over i en *vidensbaseret økonomi* og *lærende økonomi*, der har været promoveret af OECD siden konferencen om "Employment and Growth in the Knowledge-Based Economy" i København i 1994 (OECD 1996; Foray og Lundvall 1996). Her fremhæves de sektorer, der *producerer* viden, som nøglen til fremtidens økonomiske vækst og konkurrenceevne (private virksomheders forsknings- og udviklingsarbejde, offentlige investeringer i forskning og teknologiudvikling samt i højnelsen af uddannelsesniveaulet betragtet som *investering i human kapital*). Matisse-gruppens anke er, at man her tillægger investering i forskning og teknologi en alt for stor rolle, og at man i lighed med teserne om vidensøkonomien har en snæver og reduktiv opfattelse af *vidensproduktion* som et relativt isoler- og kontrollerbart fænomen, der er forbeholdt bestemte sektorer og erhverv uden forbindelse med den forud givne viden, der er akkumuleret i samfundet i kraft af social Kooperation og kulturel overlevering. Man forbliver fanget i Schumpeters innovationsteori, hvor *inventioner* falder uden for den økonomiske cirkel. Man overser dermed den innovative og kreative produktion af viden, der sker i og med de produktive processer i andre sammenhænge. Endelig er man kun i stand til at forestille sig noget ved videns *økonomiske* betydning, når og hvis den foreligger som en *knap ressource* og cirkulerer som en *vare*, eller som et endnu delvist politisk bestemt offentligt gode, hvis udnyttelse imidlertid fremover kan og bør reguleres via markedet.

Disse forskellige typer af reduktionismer vil man med tesen om den kognitive kapitalisme undgå. Udgangspunktet for Matisse-gruppen er således, at den nye kapitalisme ikke er en teknologisk kapitalisme, da maskiner lige så lidt som et kvantum informationer selv kan betinge videns- og innovations-økonomisk vækst. Ej heller kan vidensproduktion tænkes som en sektor-afgrænset og kontrollerbar proces, der følger en traditionel og lineær input-output model, hvilket helt grundlæggende har at gøre med, at viden kun vanskeligt lader sig beslaglægge, kontrollere og værdisætte som vare- eller kapitalform. Den viden, der betyder noget økonomisk i dag, er først og fremmest et produkt af det levende arbejdes kognitive og sociale Kooperation, og det er netop frugterne heraf, som den kognitive kapitalisme i dag forsøger at indfange, udbytte og akkumulere økonomisk værdi på. Det er selve denne bestræbelse, der gør den til en kognitiv kapitalisme.

Den kognitive kapitalismes karakteristika og tendenser

Matisse-gruppens tese er, at et samfund i en given epoke lader sig karakterisere ved et bestemt orienteringsprincip eller regime i sin akkumulationsmåde. Akkumulationsmåden kan ændre indhold såvel som mål og retning. Den industrielle kapitalisme var således karakteriseret ved sin investering i og akkumulation af maskiner, af masseproduceret materiel rigdom samt af bestemte objektive og videnskabelige organisations- og ledelsesformer. I den kognitive kapitalisme derimod er kapitalismen orienteret mod akkumulation af *immateriel kapital* med spredningen og udnyttelsen af viden og kreativitet i innovativt øjemed som det centrale mål for akkumulationen og for produktion økonomisk værdi og profit (Moulier Boutang 2007: 86f). Viden ophører hermed med at være en ekstern faktor og bliver i stedet et endogent element i økonomien, hvilket vil sige, at den til forskel fra industrikapitalismen ikke længere er primært inkorporeret i det døde arbejde eller den faste kapital (som videnskabelig viden og teknologi omsat i maskiner og organisationsformer), men i det *levende arbejde* og frem for alt til det levendes kognitive og kooperative aktiviteter: læring, intelligens, opfindsomhed, kreativitet, innovation. Kilden til økonomisk værdi – og produktionsmidlerne til at skabe den – sidder ikke blot mellem ørerne på medarbejderne, men ligger i "hjernerne sociale Kooperation", formidlet dels over digitale netværk, dels via netværksorganiserede, konneksionistiske og projektbaserede organisationsformer, som beskrevet hos Boltanski og Chiapello. I takt hermed transformeres medarbejdere til netværksarbejdere og deres *arbejdskraft* til *skaberkraft* (*force d'invention*) (ibid.: 82ff). Den økonomisk-produktive indvinding, tilegnelse og omsætning af disse levende kognitive og kooperative processer definerer den specifikke form for udbytning og merværdi, der kendetegner den kognitive kapitalisme, der som akkumulationsregime er henvist til den *permanente innovation* som det nye global-økonomiske konkurrencevilkår.

Overgangen til et sådant akkumulationsregime og dermed tilstedeværel-

sen af den kognitive kapitalisme som tendens viser sig empirisk og samfundsmæssigt i den stærkt øgede rolle, som investering i forskning, teknologisk udvikling og innovation samt ikke mindst uddannelse og livslang læring har fået både i privat og offentligt regi. Investeringer i "den humane kapital" og mere generelt i befolkningens kognitive uddannelses- og mentale sundhedsniveau er blevet den afgørende faktor for nationernes nye rigdom (ibid.: 88). Desuden viser det nye kognitive regime sig i investeringer i informations- og kommunikationssystemer og infrastruktur, i organisatorisk læring og innovation, i nye typer af ledelse og vidensmanagement, i betoningen af vidensdeling og vidensspredning etc., samt ikke mindst i den private konsumtion, der mere og mere er orienteret mod informations- og kommunikationsteknologier (computer, audiovisuelle medier, internet, mobiltelefon, elektroniske spil af enhver art).

I sin sammenfatning af de momenter, der karakteriserer den kognitive kapitalisme opererer Moulier Boutang med en række mere eller mindre sammenhængende markører, der har status som tendensangivelser (Moulier Boutang 2007: 77ff). Vi skal kort se på nogle af de vigtigste af disse og på deres komparative og komplementære relevans i forhold Boltanski og Chiapellos fremstilling:

a) Det immaterielles øgede betydning: Det første og mest prægnante forhold, der karakteriserer den kognitive kapitalisme som tendens, er det *immaterielles* nye og fremtrædende rolle som reelle og potentielle økonomiske ressourcer. Det immaterielle omtales også de "urørlige" eller "uhåndgribelige aktiver" (*actifs intangible, intangibles*). Til denne kategori hører principielt alt fra befolkningens kvalitet (med hensyn til sundhed, uddannelse etc.), karakteren af interaktioner mellem aktører og agenter i økonomien (herunder autoritetsforhold og hierarkier), kvaliteten af disse relationer (tillid, Kooperation, social kapital etc.), kulturelle ressourcer (virksomhedskultur, institutionel kultur, kulturelle særegenheder og sammenhængskraft etc.), til kvaliteten af organisationers ledelses- og organisationsformer. Hertil kommer omfanget af tavs viden og *savoir-faire*, og frem for alt spiller den form for immaterialitet, der er knyttet til *innovativ viden* og *videnskab*, i dag en afgørende og hegemonisk rolle for økonomisk vækst. Både for virksomheder, markeder og de offentlige nationale innovationssystemer handler det i dag om så vidt muligt at opfange og indvinde (*capturer*) den kreative og innovative viden, der opstår i og med kognitiv interaktive og socialt kooperative processer. Det er et projekt, der om noget har kunnet støtte sig på IKT og udbredelsen af digitale netværk, men som samtidig leverer en art "økonomisk-teknologisk" forklaring på den "konneksionistiske logik" bag reorganiseringen af moderne virksomheders ledelses- og organisationsformer som projektorienterede netværk, som Boltanski og Chiapello vil forstå ud fra kritikens dynamik.

b) Indsamlingen af positive eksternaliteter: Som en variant af det immaterielles økonomiske betydning er den kognitive kapitalisme også kendetegnet ved

sine bestræbelser på at opsamle, indvinde de såkaldte *positive eksternaliteter* i produktiv og økonomisk øjemed. Positive eksternaliteter vedrører forholdet mellem virksomheder og deres omgivelser i bredeste forstand. Modsat tidligere former for kapitalisme er den kognitive kapitalisme kendetegnet ved at være ekstrem afhængig af produktionseksterne og ikke-økonomiske ressourcer – fra menneskers kreativitet og tankekraft over befolkningens almene sundheds- og uddannelsesniveau, sociale kompetencer og kooperationsformer til kulturelle og institutionelle særegenheder etc. En kognitiv kapitalisme “går målrettet efter at rykke disse oprindeligt eksterne ressourcer – de såkaldte *eksternaliteter* – ind i centrum af produktionssfæren og at integrere dem fuldstændigt i den økonomiske – kommercielle eller ikke-kommercielle – sfære” (Moulier Boutang 2001: 31). På sin vis er samfundet som helhed at betragte som en positiv eksternalitet i dette perspektiv, men dét, der hermed indvindes, vil udgøre et værdimæssigt problem (Moulier Boutang 2007: 84). Problemet er nemlig, at disse eksternaliteter ikke adlyder og i udgangspunktet slet ikke kan adlyde hverken markedets eller den økonomiske værdis kvantitative love, lige så lidt som deres økonomiske indlemmelse og udnyttelse kan foregå under taylorismens hierarkisk-organisatoriske former. Her tager de flade og antiautoritære netværksstrukturer i stedet over som den foretrukne organisationsform.

c) Betydningen af netværk: Tilegnelsen og kapitaliseringen af de positive eksternaliteter sker primært via *netværk*, der som Boltanski og Chiapello også viser er den nye kapitalismes privilegerede immaterielle organiseringsform til forskel fra såvel markedet som hierarkiske former for arbejdsdeling og organisation (Moulier Boutang 2007: 92ff). Den kognitive kapitalisme hviler som antydnet på “hjernerne sociale Kooperation”, forenet i netværk og formidlet over computere og internettet. På denne baggrund er udviklingen af projektorganisationsformen og forordningen af små enheder, der opdeles på netværk og opretholdes gennem underkontrakter, partnerskaber og lokale relationer, at betragte som den manageriale oversættelse af denne kognitive transformation, som Moulier Boutang bemærker som en indirekte kommentar til Boltanski og Chiapello (ibid.: 86f). Organisation gennem projekter afløser industrisamfundet træagtige organisationsformer, fordi disse organisationsformer er mere effektive, hurtigere, mere innovative og evner at korrigere fejl i forbindelse med udøvelse af et projekt. Og frem for alt, fordi afsættet ikke længere er arbejdet eller arbejdsdelingen, men opgaven og *den kooperative menneskelige aktivitet* i løsningen af den. Man organiserer ikke arbejde i henhold til afdelinger eller opgaver i henhold til markedets udbredelse; man organiserer arbejdet i henhold til hvilke teams og projektgrupper, der kan udføre det (ibid.: 93)

Netværk muliggør og fremmer “hjernerne Kooperation”, hvilket er afgørende for kognitive processer og innovationer, men samtidig betyder netværk også opløsningen af klassiske mønstre for arbejdsdeling og vareproduktion. Som en konsekvens heraf og af udbredelsen af computerteknologi i produk-

tionssammenhæng begynder en ny distinktion mellem inputs i goder og tjenesteydelser at vinde udbredelse. Ethvert gode (varer såvel som tjenesteydelser) består af fire hovedkomponenter, der ikke yderligere kan reduceres. De fire typer af *input* er: *hardware* (det materielle lag), *software* (det computerteknologiske lag, herunder programmer), *wetware* (det levende og kognitive og hermed hele menneskets kognitiv-biologiske udrustning). Dertil lægger sig i dag et fjerde lag, der er opstået i og med udbredelsen af netværk som model for sociale og produktive former for Kooperation, nemlig *netware*, der altså er knyttet til etableringen af digitale netværk og dets evne til at fordele, koordinere og kombinere det kognitive hjernearbejde – med internettet som prototypen. I kraft heraf er det nu det levende arbejdes sociale Kooperation, der i kombination med og formidlet over *netware* og dermed evnen til at interagere konkret og virtuelt i åbne fællesskaber og netværk, der er den afgørende kilde til værdi og rigdom. I den kognitive kapitalisme er det egentlig ikke længere den enkeltes åndelige evner, det kommer an på, men derimod en kollektiv “produktion af erkendelse ved hjælp af erkendelse”. Dette tilkendes primat som den virkelige produktionsfaktor (Moulier Boutang 2007: 105).

d) Transformationen af arbejde, arbejdsdeling og arbejdskraft: De digitale netværk har således på et nyt teknologisk niveau muliggjort den “hjernerne Kooperation”, som allerede Gabriel Tarde talte om i slutningen af 1800 tallet (jf. Lazzarato 2002). Hjernerne Kooperation betyder, at den model for arbejdsdeling, der har tjent som grundlag for den politiske økonomi fra og med Adam Smith og frem, og som blev perfektioneret i og med Taylorismen, undermineres. Det lader sig ikke længere gøre at reducere komplekst arbejde til simpelt arbejde, ej heller at adskille den manuelle udførelse og intellektuelle konception af et arbejde. Desuden implicerer den en afsked med industrisamfundets *energetiske paradigme for arbejdskraften* og dermed en ny opfattelse af, hvad *arbejde* overhovedet vil sige. Modsat industrikapitalismen betoner den kognitive kapitalisme det *levende arbejde* frem for det døde arbejde, men det *levende arbejde* forbruges ikke længere i produktionsprocesser, men opretholdes og medproduceres som *levende aktivitet* (Moulier Boutang 2007: 83). Det afgørende er ikke længere arbejdskraften, men inventionskraften, men hermed ophæves samtidig forskellen mellem arbejdskraften og den arbejdende person (Moulier Boutang 2001: 35). Den kognitive kapitalisme har brug for “hele mennesker” eller rettere: hele mennesket. Arbejdskraften *personaliseres*; man *har* ikke længere en arbejdskraft, man kan afhænde dispositionsretten til, man *er* sin arbejdskraft og man afhænder hele sig selv som “menneskelig ressource” med hud og hår.

e) Viden og værdibegrebets erosion: Den kognitive kapitalismes sammenkobling af viden og værdi markerer med Rullanis ord ganske enkelt et “paradigmatisk brud midt i kapitalismen”, der ikke blot kræver en ny teori om arbejde og kapital, men frem for alt udstiller de overleverede værditeoriens utilstrækkelighed og krise. Hverken arbejdsværditeorien eller den neoklassiske lære

om grænsenyttéværdien kan tilsyneladende begribe samtidens værdiproduktion (Rullani 2000: 88f). Viden er nemlig ikke naturligt en *knapp ressource*, hvis værdi er frugten dens naturlige knaphed. Af natur er viden snarere et kollektivt gode, hvis produktion er resultatet af implicitte kollektive og kooperative processer – og et gode, der bliver mere af ved deling med andre. Strengt taget kan videns økonomiske værdi derfor kun stamme fra en *kunstigt skabt knaphed* i form af institutionelle, politiske og/eller magtmæssige begrænsninger i *adgangen til viden* og *omgangen med viden* som et principielt kollektivt gode. Sådanne begrænsninger vil så alligevel kun temporært kunne begrænse kopiering, imitation, genopfindelser eller andre former for tilegnelse af viden fra andre vidensproducenters side.

Dette er og vil uden tvivl blive det nye og helt centrale *videnspolitiske* og *juridiske problem* i den kognitive kapitalisme, hvilket konflikterne om *open source* og *free software* i rigt mål vidner om (Moulier Boutang 2007: 136ff). Dertil kommer så, at værdien af de kognitive aktiver, der garanteres via kunstigt skabte former for knaphed, alligevel vil tendere mod at blive formindsket hele tiden. Viden har høj halveringstid, da økonomiske værdier er indskrevet i tiden og varierer med denne – eller sagt med andre ord: en vidensøkonomi er en innovations- og en hastighedsøkonomi og netop derfor også en *forældelsesøkonomi*, hvor værdien af ny viden hele tiden “henfalder” (Christensen 2006). For at udvinde værdi af innovativ viden må man derfor accelerere brugen af den gennem størst mulig spredning internt i virksomheden eller i en nation. Men som følge heraf socialiseres viden og bliver tendentielt igen et fælles gode – også for konkurrenterne og andre potentielle brugere (Rullani 2000: 90). Det paradoksale er altså, at viden først for alvor genererer ny værdi, når den spredes og socialiseres, men at spredningen omvendt reducerer muligheden for at tilegne, privatisere og kapitalisere den.

Kapitalismens nye udbytningsformer

Da både Boltanski og Chiapello og Matisse-gruppen fastholder, at der er tale om en ny form for kapitalisme, føler de sig også forpligtede til at bestemme dens nye former for udbytning. De er i udgangspunktet enige om, at udbytningens nye former er knyttet til kapitalismens nye netværksformer. For Boltanski og Chiapello har netværksorganiseringen fremavlet nye former for eksklusion og udbytning (Boltanski og Chiapello 1999: 425f), men de øjner en genopblomstring af den sociale kritik, hvis det er muligt at bestemme de specifikke nye former for udbytning, der finder sted i læ af netværkets konneksionistiske logik, og hvis de samtidig kan vise udbytningens indre sammenhæng med den eksklusionsproblematik, som den siden 1980'erne har stået i skyggen af. Det gør de med afsæt i en simpel handlingsteoretisk distinktion mellem det loyale og uselviske medlem af et team og et netværk, og den opportunistiske “*networker*” (*faiseur*), hvis selviske adfærd både udbytter og skader andre i projektgruppen, arbejdsfællesskabet eller virksomheden:

En teori om udbytning må vise, at nogle aktørers succes og styrke *faktisk* kan tilskrives, i det mindste delvist, andres intervention, hvis aktivitet hverken anerkendes eller værdsættes. (ibid.: 444f)

Tesen er, at de svages bidrag til de stærkes berigelse i en konnektionistisk verden, hvor mobilitet og social kapital i form af forbindelser er forudsætning for profit, præcist består i det, der udgør deres svaghed, nemlig deres *immobilitet*:

Hvis det er sandt, at nogle menneskers immobilitet er forudsætningen for den profit, andre opnår via deres evne til at bevæge sig rundt, og at mobilitet tilvejebringer usammenlignelig større profit end dem, der forbliver *in situ*, kan stræbe efter, så må vi sige, at de immobile udbyttes i forhold til de mobile. De udbyttes i den betydning, at den rolle, de spiller som produktionsfaktor, ikke får den anerkendelse, den fortjener; og at deres bidrag til skabelsen af forøget værdi ikke godtgøres på det krævede niveau, for at dens fordeling kan vurderes at være fair. (ibid.: 448)

Ideen er som sagt, at man gennem en synliggørelse og begrebsliggørelse af disse udbytningsmekanismer kan forbinde en ny kritik af udbytningen med kritikken af eksklusionen.

Tilsvarende gør Moulier Boutang opmærksom på, at selvom udbytningen med den kognitive kapitalisme skifter form og karakter, så forsvinder den ikke. Tværtimod,

den er til stede overalt; især uden for den "klassiske" virksomhed, det vil sige *i alle former for netværk*, særligt på internettet, alle netværks net. Dette medium begunstiger inkorporeringen af en betragtelig kvantitet af ubetalt arbejde eller arbejde leveret til en spotpris. (Moulier Boutang 2001: 34)

Med det immaterielle og netværksbaserede arbejde intensiveres udbytningen snarere, idet den kognitive kapitalisme indsamler og nyder godt af folks *gratisarbejde* gennem eksistensen af netværk, som ingen ejer, har monopol på eller kan styre mono-intentionelt, endsige planlægge eller forudsige udviklingen af. Den kognitive kapitalisme, der principielt er ude på at udbytte det levende livs samlede potentialer, tid og udtryk, har derfor også ophævet grænsen og forskellen mellem arbejdstid og fritid. For "hvordan kan tiden tælles korrekt, når den fysiske arbejdstid ikke mere er den korrekte målestok? Hvad er værdien af en bog...?" (Moulier Boutang 2007b: 214).

Moulier Boutang har endvidere forsøgt at bestemme den kognitive kapitalismes specifikke udbytningsform mere systematisk i forhold til den klassiske

marxistiske bestemmelse af udbytning som knyttet til forskellen mellem arbejdskraftens værdi og arbejdets værdi. Spørgsmålet er, hvordan man kan definere merværdiens natur i den kognitive kapitalisme (Moulier Boutang 2007: 130f). Det lidt dunkle svar er, at man i bestemmelsen af *det levende arbejde* må sondre mellem den energetiske forbrug af arbejdskraften, der inkorporeres i rigdommen og destrueres som produktionsmiddel, og det levende arbejde som produktionsmiddel og *inventionskraft*, der ikke forbruges og inkorporeres, men udvikler sig som middel til produktion af levende arbejde og som sådan får status af "levende" eller "intellektuel kapital" i virksomheden. I industrikapitalismen forbrugte man først og fremmest lønarbejderens *arbejdskraft* aktiveret gennem maskiner for at ekstrahere merarbejde og merværdi. I den kognitive kapitalisme må man for at udbytte eller få udbytte af den kollektive intelligens undgå at objektivere (fremmedgøre, tingsliggøre) lønarbejderen som *inventionskraft* i arbejdsprocessen eller produktet. Det svarer i praksis til at man lader den ansatte være autonom og selvbestemmende i sin udfoldelse af sin kreative og innovative skaberkraft i samarbejde med andre, f.eks. i team eller projektgrupper. Moulier Boutang taler i denne forbindelse om udbytning på andet niveau eller i anden grad formidlet over indsamlingen og udbytningen af den kollektive intelligens. De to udbytningsformer kan eksistere sammen, men jo mere forrentning af investeret kapital eksklusivt stammer fra udbytning i anden grad, jo mere er man vidne til en udfoldet kognitiv kapitalisme (ibid.: 132f).

I realiteten har Moulier Boutang hermed blot leveret en mere strikte økonomisk og kapitalismeteorisk bestemmelse, ikke af Boltanskis og Chiapellos udbytningsteori, men af hovedingredienserne i kapitalismens nye ånd. Disse fremstår nu ikke længere som produktet af kritikken, men som en nødvendig strukturel ændring af kapitalismens akkumulationsregime. Her som andre steder viser det sig, at tesen om den kognitive kapitalisme supplerende kan tilbyde en økonomisk og strukturel forklaring på de fænomener, som Boltanski og Chiapello ville nøjes med at forstå i et handlingsteoretisk perspektiv.

Afslutning

Boltanski og Chiapellos og Matisse-gruppens diagnoser af kapitalismens aktuelle transformationer er således på flere måder beslægtede og komplementære i deres forskellige teoretiske perspektiver på de samme transformationer. Ganske vist er de grundlæggende uenige om dynamikken i forandringerne og drivkræfterne bag, men ikke desto mindre leverer de tilsammen et tiltrængt bidrag til diagnosen af økonomiens og kapitalismens aktuelle transformationer og af de konfliktuerende tendenser i disse. Som sådan er der tale om kærkomne korrektiver til de seneste års konfliktneutraliserende fortællinger om videnssamfundets komme og vidensøkonomiens velsignelser, der systematisk afleder opmærksomheden fra, at der er tale om en ny form for kapitalisme med nye former for udbytning, nye former for ulighed, hierarkier og

eksklusioner. I lyset heraf kan man også kun bifalde begge positioners forskellige ambitioner om at opdatere og reformulere en kapitalismekritik, der er på højde med den aktuelle kapitalismes konfliktuelle kompleksitet, der for længst har sprængt et snævert økonomibegreb. På hver deres måde demonstrerer de, at den moderne kapitalisme i sin iver efter at økonomisere det sociale, kulturelle og menneskelige ikke længere er reducerbar til økonomi i snæver forstand. Den har sprængt det klassiske økonomibegreb og dertil hørende kategorier i bestræbelsen på at inddrage og indsamle de ikke-økonomiske positive eksternaliteter. Den økonomiske fornuft er blevet "uren" (Kristensen 2001), det afgørende sker i dag i forholdet mellem økonomi og de ikke-økonomiske omgivelser.

Noter

1. Denne fortrængning kan antage meget konkrete former. Slavoj Žižek beretter således om en italiensk journalist, der af sin redaktør for nylig blev bedt om at omformulere en sætning i en artikel ved at udskifte ordet "kapitalisme" med et synonym – fx "økonomi". "Hvilket bedre bevis på kapitalismens totale triumf kan man tænke sig end dette begrebs noget nær fuldstændige forsvinden inden for de sidste to-tre årtier?" (Žižek 2008).

2. Programmet ledes af Bernard Paulré og har siden 2000 været bemandedet med økonomer, filosoffer og sociologer som Antonella Corsani, Patrick Dieuaide, Jean-Marie Monnier, Yann Moulier Boutang, Carlo Vercellone, Maurizio Lazzarato o.a. Programmet har bl.a. stået for udgivelsen af tidsskriftet *Multitudes*. Programmets arbejde er præsenteret i Azaïs, Corsani, Dieuaide (2001) samt på <http://seminaire.samizdat.net>

Litteratur

- Azaïs, Christian, Antonella Corsani og Patrick Dieuaide (red.) (2001): *Vers Un Capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*. Paris: L'Harmattan.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello (1999): *Le Nouvel Ésprit du capitalisme*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello (2003): "Die Arbeit der Kritik und der normative Wandel", s. 57-80 i Marion von Osten (red.) 2003: *Norm der Abweichung*. Zürich: Edition Voldemeer.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello (2005): *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello (2007): "Für eine Erneuerung der Sozialkritik. Luc Boltanski und Ève Chiapello im Gespräch mit Yann Moulier Boutang", s. 167-180 i Gerald Raunig og Ulf Wuggenig (red.) 2007: *Kritik der Kreativität*. Wien: Verlag Turia + Kant.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Cambridge MA: Blackwell Publishers.
- Christensen, Søren (2006): "Danskhed i verdensklasse. Om kulturaliseringen af dansk konkurrenceevne". *Kritik*, nr. 182: 80-94.
- Drucker, Peter (1993): *Post-Capitalist Society: Guidelines to our changing Society*. New York: Harper and Row.
- Foray, Dominique og Bengt-Åke Lundvall (1996): "The Knowledge-based Economy: From Economics of Knowledge to the Learning Economy", s. 11-34 i OECD: *Employment and Growth in the Knowledge-based Economy*. Paris: OECD.

- Hardt, Michael og Antonio Negri (2000): *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kristensen, Jens Erik (2001): "Den urene fornuft", s. 217-247 i Carsten Fenger-Grøn og Jens Erik Kristensen (red.): *Kritik af den økonomiske fornuft – en antologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lazzarato, Maurizio (1996): "Immaterial labour", s. 132-146 i Paulo Virno og Michael Hardt (red.): *Radical Thought in Italy*. Minneapolis og London: University of Minnesota Press.
- Lazzarato, Maurizio (2002): *Puissances de l'invention. La psychologie économie de Gabriel Tarde contre l'économie politique*. Paris: Les Empêcheurs de penser rond.
- Lazzarato, Maurizio (2004): *Les Révolutions du capitalisme*. Paris: Les Empêcheurs de penser.
- Moulier Boutang, Yann (2000): "Le Livre du grand retournement", i *La Quinzaine littéraire*, 2000: (777): 4-6.
- Moulier Boutang, Yann (2001): "Marx in Kalifornien: Der dritte Kapitalismus und die alte politische Ökonomie", i *Politik und Zeitgeschichte*, årg. 2001 (52-53): 29-37.
- Moulier Boutang, Yann (2005): "Neue Grenzziehungen in der Politischen Ökonomie", s. 251-280 i Marion Von Osten (red.): *Norm der Abweichung*, Zürich: Edition Volde-meer.
- Moulier Boutang, Yann (2007): *Le Capitalisme cognitif. La nouvelle grande transformation*. Paris: Multitudes og Idées, Édition Amsterdam.
- Moulier Boutang, Yann (2007b): "Die Hochzeitsnacht des kognitiven Kapitalismus und der Kunst", s. 207-218 i Gerald Raunig og Ulf Wuggenig (2007): *Kritik der Kreativität*. Wien: Verlag Turia + Kant.
- OECD (1996): *Employment and Growth in the Knowledge-Based Economy*. Paris: OECD.
- Paulré, Bernard (2001): "Le capitalisme cognitif. Un nouveau programme de recherche", s. 7-21 i Christian Azias, Antonella Corsani og Patrick Dieuaide (red.): *Vers Un Capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*. Paris: L'Harmattan.
- Paulré, Bernard (2005): Introduction au capitalisme cognitif, <http://seminaire.samizdat.net/spip.php?article84>
- Rullani, Enzo (2000): "Le capitalisme cognitif: du déjà vu?". *Multitudes*, (2): 87-96.
- Stehr, Nico (1994): *Arbeit, Eigentum und Wissen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Stehr (2001): *Wissen und Wirtschaften. Die gesellschaftlichen Grundlagen der modernen Ökonomie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Thrift, Nigel (1997): "The Rise of Soft Capitalism". *Cultural Values*, årg. 1, (1): 21-57.
- Vercellone, Carlo (2005): Sens et enjeu de la transition vers le capitalisme cognitif: une mise en perspective historique, <http://seminaire.samizdat.net/spip.php?article86>
- Vercellone, Carlo (2007): "From Formal Subsumption to General Intellect. Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism". *Historical Materialism*, nr. 15, 2. 13-36.
- Žižek, Slavoj (2008): "I 1968 'gik strukturene på gaden' – vil de gøre det igen?". *Information*, 24/5, s. 14-15.